

політики князя, розглянуто його діяльність, як політика, військового, законодавця та письменника.

Ключові слова: Володимир Мономах, Київська Русь, половці, Любецький з'їзд князів, «Повчання».

Публікація посвячена Володимиру Мономаху - великому князю Київської Русі, видаючомуся політичному і воєнному діятелю рубежа XI-XII століть. Іменно йому, в час правління в Києві, вдалося удержати навколо себе Руські землі, призвати князів до об'єднання і на деякий час подолати феодальну роздробленість. В статті вивчені внутрішні і зовнішні аспекти політики князя, розглядається його діяльність, як політика, воєнного, законодавця і письменника.

Ключевые слова: Владимир Мономах, Киевская Русь, половцы, Любечский съезд князей, «Поучение».

The article is devoted to Volodymyr Monomakh, Kyivan Rus' grand prince and the greatest political and military figure of the XI-XII centuries. During his ruling he succeeded in holding Rus' main part around Kyiv, as well as called Rus' princes to unite that helped to overcome feudal fragmentation for a certain time. In the article the aspects of prince's internal and foreign policy, his activity both as a political figure and a military man, legislator and writer were found out.

Key words: Volodymyr Monomakh, Kyivan Rus, the Cumans (Polovtsi), princes' meeting in Liubych, «Povchanya» («Precept»).

Самим своїм народженням Володимир був зобов'язаний кривавій війні, що спалахнула 1043 р. між двома великими державами середньовіччя; Візантією і Київською Руссю. Зосередимо увагу на одному з її наслідків - династичному шлюбі дочки грецького імператора Константина IX Мономаха Анастасії (деякі джерела називають її Марією) з улюбленим сином Ярослава Мудрого Всеволодом. Вперше в давньоруській історії майбутній київський князь народився від візантійської принцеси. Його імператорське походження надзвичайно імпонувало давньоруським книжникам. Вони пишались його родоводом та завжди називали за родовим ім'ям матері - Мономахом [4: 228].

Народився Володимир, швидше усього, у столярному гаті Руської землі. Ярослав Мудрий любив Всеволода і волів тримати сина при собі. Так, мабуть, і ріс би малий княжич при пишному дворі діда та на початку 1054 р. помер вже старий Ярослав. Згідно його заповіту, вписаного Нестором до «Повісті временних літ», Давньоруська держава була розділена між трьома старшими синами померлого. Ярослав звелів: «Доручаю замістити мене на столі моему в Києві старшому синові моему і братові вашому Ізяславу; слухайтеся його, як слухалися мене, хай він замінить вам мене. А Святославу даю Чернігів, а Всеволоду Переяслав».

Виконуючи останню волю батька, Всеволод з великою нехиттю перебрався із обнесеного велетенськими валами Києва, що захищався всім військом Русі, до невеликого й небезпечного, слабо на той час укріпленого Переяслава

УДК 929Мономах:94(477) “04/14”

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ - ПРАВИТЕЛЬ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

К.І. Сорокіна

студентка II курсу історичного факультету,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Тел. +38097-346-70-67; email: eug.sorokinalOI@yandex.ua

Публікація присвячена Володимиру Мономаху — великому князю Київської Русі, видатному політичному та військовому діячу рубежа XI-XII століть. Саме йому, під час правління в Києві, вдалося втримати навколо себе Руські землі, закликати князів до єднання та на певний час подолати феодальну роздробленість. В статті з'ясовано аспекти внутрішньої та зовнішньої

Південного. Місто було висунуте в кочовницький степ і майже завжди перебувало в очікуванні нападу ворога. Там, у батьківському теремі, швидко спливали дитячі роки Володимира. Лише дитячі, бо юнацтва він не мав - одразу став мужем.

У середині XI ст. у південноруських степах відбувалася заміна одних ворогів Русі іншими. Розгромлені Ярославом печензькі орди відкочували до берегів Чорного моря. Проте, з'явилися інші, ще сильніші, ще численніші кочовики — половці, з дитячих років Мономах змушений був сісти на бойового коня й помірятися силами з половецькими ханами.

Перше широкомасштабне вторгнення половецьких орд на Русь сталося 1068р., князівські війська зустрілися з ворогами на Річці Альта. Поразка дружин братів Ярославичів і народного ополчення киян на Альті тяжко вразила серця руських людей [4: 266 - 274]. Існує припущення, що 15-річний Володимир Мономах брав участь у тій першій нещасливій битві Русі з половцями, він, навіть, міг бути однією з активно діючих постатей у ній. Адже з написанного Володимиром на схилі життя «Повчання дітям» відомо, що вже з 12-13 років княжитч виконував відповідальні доручення батька, найчастіше - воєнного характеру. Річ у тому, що батько Мономаха Всеволод з молодих літ віддавав перевагу книжкам і вченим бесідам перед бойовим сідалом. Він страшенно не любив ходити в походи і взагалі воювати, воліючи владнувати незгоди дипломатичним шляхом або чужими руками. От і став Володимир бойовим мечем у руці свого батька, котрий посилав сина замість себе всюди, куди тільки міг [2: 80 - 84].

Коли у 1078 р. Всеволод по смерті старших братів Ізяслава й Святослава зробився великим князем київським, він посадив на своє місце чернігівського князя сина Володимира. Цим зневажив права свого племінника Олега, що як син його старшого брата Святослава мав, згідно давніх звичаїв престолонаслідування, переважні права на Чернігів. Олег до часу мовчав, бо в руках Всеволода була воєнна міць держави. А от коли 1093 р. Всеволод помер, син Святослава гучно заявив про свої права на батьківський стіл у Чернігові.

Досі постає питання, чому Володимир, котрий в годину кончини батька був у Києві й легко міг захопити владу, не зайняв великокнязівського місця, а поступився ним своєму старшому братові Святополку. Навіть сучасники не розуміли Володимира. Симпатизуючий йому Нестор пояснює таке дивне рішення Мономаха небажанням починати нові усобиці. Це слушне, але неповне пояснення. Справа полягала зовсім не в тому, що у Володимира не вистачало сили, аби втриматись на київському престолі. Вважаємо, що Мономах просто виявився людиною, яка поважала закони суспільства й принципи заміщення княжих столів на Русі. Він й ще раз довів це, коли добровільно віддав Чернігів Олегові, а сам поїхав до батьківської отчини - Переяслава. Здавалося, доля вела Мономаха замкнутим колом: немовля він уперше потрапив до Переяслава й повертався туди зрлим сорокарічним мужем.

На перший погляд. Мономах сам усунув себе з політичної сцени. Переяславський князь не належав до кола перших володарів на Русі, до того ж

увесь його час був поглинений турботами про захист столиці й рубежів від половців, що нахабнішали з кожним роком. Але Володимир не дав тоді про високі місця у княжому роді. Всі його думки й зусилля були спрямовані на відсіч страшному Половецькому степові.

Плани спільних дій проти половців і внутрішні справи Давньоруської держави руські князі обговорювали на з'їздах, що скликались за ініціативою Святополка і Володимира Мономаха. Перший такий з'їзд зібрався у м. Любечі, в Чернігівській землі, в середині 1097 р. На з'їзді була вперше проголошена необхідність об'єднання сил південноруських земель для відсічі безжалюному Половецькому степові. Князі постановили згуртуватися й спільно охороняти Руську землю від ворога. Любецький і наступний князівські з'їзди (Витичевський, на Золотці, на Долюбському озері) допомогли спочатку стримати половецький натиск, а потім перейти до наступальних дій проти ворога. Любецький з'їзд князів увійшов до історії ще й тим, що на ньому вперше було проголошено принцип «отчинного» (спадкового) володіння землями. Це було викликано появою індивідуального князівського землеволодіння, внаслідок чого князі, що сиділи в тій час чи інших землях, почати розглядати її як особисту власність. Раніше Давня Русь вважалась колективною власністю дому Ярославичів. Новий порядок володіння землями й престолонаслідування було висловлено таким чином, що кожний князь володів землями, що належали його батьку, своєю вотчиною [3:117].

В очах давньоруського народу, що страшенно терпів від майже безперервних набігів половецьких ханів; головним обов'язком і вищою добродесністю князів була організація відсічі захланному й жорстокому ворогові. Тому з кожним роком зростає авторитет Володимира Мономаха, він особливо посилюється після заклик князів до єднання, проголошеного на Любецькому з'їзді. Мономах був єдиним серед давньоруських князів кінця XI - першої половини XII ст., хто постійно перемагав половецьких ханів. Жодної його поразки не зафіксували літописці, що наївно пояснюють перемоги Володимира Всеволодича «божим промислом».

Насправді Мономах перемагав половецьких ханів, що майже завжди мали чисельну перевагу над ним, завдяки великому талантові полководця. Він, здається, першим на Русі зрозумів стратегічні вигоди, які давали блискавичність рейду, удар у вразливе місце ворога зібраної в сталевий кулак важкоозброєної кінноти, несподіваність обхідного маневру. Так само, як усі інші кочовики, половці впадали в паніку, коли ворог заходив у тил, і кидалися в безладді тікати. Князь Володимир спирався на бойову дружину — рицарську кінноту, що швидко долала, збивала на землю й затоптувала легкоозброєних, позбавлених захисних обладунків ще й слабодисциплінованих половців.

Поступово в суспільній свідомості Давньої Русі вкоренялася думка, що скромний, здавалось би. Переяславський князь є по суті першим у державі — адже він був головною рушійною силою й керівником усіх переможних походів проти половецьких ханів. Мономах перехопив у ворога стратегічну ініціативу, з кожним роком все далі заганяючи його в глибокі південноруських степів. Походи

об'єднаних військ руських князів проти половців відбувалися майже щорічно. «Повість временних літ» та інші літописи зосередили увагу на чотирьох особливо великих переможних походах - ПОЗ, ПО7, ПО9 і 1111 рр. Саме внаслідок походу 1111 р. руські дружини пройшли далеко на схід половецькими степами й змусили кочовиків відступити. Заслугою Володимира Всеволодича перед своїм народом було те, що він позбавив Русь на чверть ; століття постійної половецької загрози.

Минуло два роки після походу руських князів у степ 1111 р., коли в Києві помер великий князь Святополк. Він був слабким і зрадливим правителем, в народі його не любили, вважаючи Мономаха справжнім главою держави. Тому негайно по кончині Святополка у київському Софійському соборі зібралось віче із знатних городян і бояр, що прийняло ухвалу: просити Володимира Мономаха посісти престол. Після деяких вагань переяславський князь прибув до Києва й урочисто вокняжився в стольному граді Руської землі [2: 84-87; 4: 460-462].

Гігантським півколом можна окреслити кордони Русі за часів правління Володимира Мономаха: від Угорщини до Польщі, від Польщі до Литви, далі до прибалтійським земель, звідти до Льодовитого океану та Волзької Булгарії. Це все з давніх пір було покірно Володимирі Мономаху. Демонструючи силу і мудрість, він завойовував першість і авторитет серед всіх руських князів. Тверда рука Мономаха простяглася до Дунаю, де він вступив у конфлікт з візантійською імперією. У 1116 році Володимир вновив проти греків, підтримуючи поваленого візантійського імператора Діогена, оскільки дочка Володимира Марія була одружена з сином Діогена Леоном. Боротьба йшла за дунайські міста. Але Діоген загинув, і справа закінчилася нічим. Олексій Комнін, новий візантійський імператор, був змушений послати до Мономаха свого представника.

У тому ж 1116г. Мономах організував новий великий похід проти половців. Потім завдав удару по Полоцькому князівству, де сиділи вічно бунтівні нащадки князя Всеслава, який помер в 1101 р., так і не змирившись з владою Києва. Спробував Мономах продовжити балканську політику своїх предків й утвердитися на Дунаї. На південь було направлено російське військо, але Візантія поспішила надіслати Мономаху багаті дари, греки запропонували обучити онуку Мономаха, дочку Мстислава Добронегу з сином візантійського імператора. Це була висока честь. Російське військо було відкликано. Таким чином в 1122 році Володимир помирився з наступником Олексія, Іоаном Комніном [6: 207 - 213].

Володимир Мономах відомий не тільки військовими справами, але і як законодавець. За Мономаха було складено кілька статей, що стосуються підтримки добробуту людей. Було обмежено стягування довільних відсотків (риз) з громадян, крім того, накладалися обмеження на ліхварів. За деякими даними до часу Мономаха можна віднести постанову про спадщину. Було також ухвалено припинити зловживання короткостроковими позиками і обмежити відсотки за довгостроковими кредитами. Крім того, була дещо обмежена влада господаря над найманими робітниками і заборонено звертати

їх у рабство. Треба мати на увазі, що підтримка Володимиром нижчих класів була не тільки результатом його освіченого державного розуму, але й свідченням його глибоко християнської душі. Цивільне законодавство було для нього продовженням християнського милосердя [5: 194].

Відомий Володимир Мономах і своєю діяльністю в області літератури. «Повчання князя Володимира Всеволодича Мономаха» заслужено займає велику почесне місце в ряду пам'яток сплидувального та автобіографічного жанру класичної руської словесності. Важливою рисою «Повчання» є його гуманістична спрямованість, зверненість до Людини, її духовного світу, що тісно пов'язано з гуманістичним характером авторського світогляду. Більш того, "Повчання" за своїм змістом високо-патріотичне й високо-упереджене до долі Руської землі в цілому і кожної людини окремо - будь то князь, духовна особа або будь-який мирянин. Крім того, «Повчання» міцно вписане в загальноєвропейську середньовічну літературну традицію королівських, імператорських повчань спадкоємцям. Зазначені якості «Повчання» Володимира Мономаха дозволяють вважати його зразковим твором давньоруської книжкової словесності [1:159 — 163].

Володимир помер 19 травня 1125, перебуваючи на престолі у Києві майже тринадцять років. Період його князювання в Києві - славетна сторінка нашої історії. Розумний політик і удачливий полководець, він твердою рукою придушував всі міжусобні конфлікти своїх численних родичів. До кінця князювання Мономаха особисті тимчасово припинили, ослабла і половецька безпека. На час степенки припинили свої руйнівні набіги. Присвятивши більшу частину свого життя вирішення політичних та військових проблем, князь не забував приділяти час літературі, мистецтву й архітектурі, тож Володимир Мономах завжди сприйматиметься як символ величі Русі та її єдності.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Возняк М.С. Історія української літератури /М.С. Возняк. – У двох книгах. Книга перша. – 2-е видання, виправлене. – Л.: Світ,1992. – 696 с.
- 2.Історія України в особах ІХ-ХVІІІ ст. / В. Замлинський (керівник авторського колективу) та ін. – К.: Україна,1993. – 396 с.
- 3.Котляр М.Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава / М.Ф. Котляр. –К.: Україна,1996. – 240 с.
- 4.Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). Переклад, післяслово та коментарі В.В. Яремчука. – К.:Радянський письменник,1990. – 557 с.
- 5.Сахаров А. М. Історія Росії з найдавніших часів до наших днів. – М.,1999. – 286 с.
- 6.Толочко О.П.,Толочко П.П. Київська Русь / О.П. Толочко, П.П. Толочко / Серія: Україна кризь віки . – Том 4(15). –К.: Альтернативи,1998. –352 с.

*Рекомендовано до друку науковим керівником д.і.н., доц. Т.Г. Гончаруком
Стаття надійшла до редакції 04.05.2014*